

ЦІННІСНА СУТНІСТЬ ПРИРОДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ (філософсько-релігійний аспект)

Стаття присвячена аналізу природи як цінності з точки зору науки і релігії. Розглянуто питання розвитку подальших відносин у тріаді «природа – людина – держава».

Сьогодні спостерігаються надзвичайно швидкі темпи розвитку в різних сферах людського буття, зокрема у науці, техніці, культурі та ін., темпи цього розвитку неможливо порівняти з жодними попередніми епохами. В той же час за швидкоплинністю подій ми перестаємо помічати, що відбувається навколо нас не у штучно створеному середовищі, а у природному, яке було і залишається середовищем існування людини. Не приділяючи уваги природі, ми перестаємо турбуватися про необхідну умову для нашого життя. Адже середовище, штучно створене людиною, не може існувати без ресурсів, які забезпечуються природою. Людина існує в суспільстві, тому про збереження довкілля повинна турбуватися не лише окрема людина, а й все суспільство. Держава, яка претендує на визнання її соціальною, повинна звертати свою увагу і на природу. Адже соціальною є така держава, яка забезпечує належні умови для існування людини. У такій державі людина повинна відчувати себе захищеною. Незадовільний стан навколишнього середовища безпосередньо впливає на життя людини, в першу чергу на її здоров'я. Одним з пріоритетних напрямків діяльності соціальної держави повинна стати турбота про природу як проекція турботи про людину, а також як про цінність, знищивши яку людство нічим не зможе компенсувати її зникнення; як про джерело естетичної та моральної насолоди, що є необхідною умовою розвитку гармонійної особистості і громадянина своєї держави.

Питанням про відносини людини і природи, про цінність природи приділяли свою увагу багато вчених, мислителів, релігійних діячів. У даній статті розкрито погляди деяких з них на ці питання. А.В. Толстоухов розглядає питання екологічного майбутнього через призму глобалізації. А.І. Зеленков, П.О. Водопьянов розвиток біосфери пов'язують зі ставленням до неї людини. Т.В. Виговська звертає увагу на релігійні аспекти формування екологічної свідомості. Релігійні діячі, зокрема архієпископ Пімен, Патріарх Філарет, у своїх проповідях, інтерв'ю говорять про цінність природи як творіння Божого. Вчений В.Н. Новіков також пише про естетичну цінність природи. Проблема відносин людини і природи є надзвичайно важливою, що доводить увага до неї політиків, зокрема американський політик А. Гор у своїй праці «Земля у рівновазі. Екологія і людський дух» пише, що екологічна криза є передусім кризою цінностей.

Метою даної статті є осмислення цінності природи для розвитку соціальної держави з точки зору науки та релігії.

В сучасних умовах вплив людини на природу інтенсифікується. Темпи змін у природі є співвідносними зі змінами в суспільстві, де вони відбуваються набагато швидше. Виникає конфліктна ситуація незбігу законів розвитку природи і законів розвитку суспільства. На характер взаємодії суспільства і природи все більший вплив мають соціальні фактори, які призводять до порушення рівноваги в природі. Загальною тенденцією еволюції органічного світу є підвищення стійкості біосфери, а людина в багатьох випадках своєю діяльністю

порушує її. Порушення рівноваги в природі не є результатом біологічної природи людини. Навпаки, людина залежить від стійкості біосфери і може існувати лише в певних рамках фізичних і хімічних умов. Разом з тим людина, освоюючи нові середовища (підводний світ, космос), може штучно створювати умови, наближені до природних умов існування людини. З цього можна зробити висновок, що не біологічна, а соціальна природа людини визначає характер взаємодії людини з навколишнім середовищем. Якщо біологічні потреби людини незмінні, то соціальні потреби змінюються в результаті історичного розвитку. Відповідно до рівня науково-технічного прогресу і суспільного розвитку людські потреби все більше зростають. Людина, змінюючи відповідно до своїх соціальних інтересів природу, вступає у конфлікт з природною саморегуляцією, порушує рівновагу біосфери, завдаючи цим шкоди і собі.

Соціальна еволюція, будучи основою розвитку людини, неодмінно призводить до еволюції навколишнього середовища, що, у свою чергу, впливає на біологічну природу людини. Суспільство і природа являють собою два взаємопов'язаних елементи, розвиток одного з них не повинен відбуватися за рахунок деградації іншого. Людина постійно змінює і розширює форми взаємодії з навколишнім середовищем, впливаючи на нього за допомогою досягнень науки та техніки. Практичне освоєння природи повинно відбуватися на основі знань про закономірності її функціонування, оскільки їх порушення автоматично призводить до погіршення якості середовища існування людини. На перший план виступає принцип екологічної безпеки людської діяльності [1, с. 224-229]. Тому не стільки біологічні, скільки соціальні фактори мають вирішальне значення у взаємодії суспільства і природи. В сучасному світі темпи використання природних ресурсів значно випереджають темпи їх відновлення, оскільки збільшуються потреби людей, зростає кількість населення, що призводить до збільшення обсягів використання цих ресурсів. Високий рівень забруднення навколишнього середовища, призводячи до порушення функціонування екосистем, негативно впливає на умови життя людей [1, с. 231].

Із виділенням людини з природи природне середовище починає сприйматися як щось вороже людині, що їй загрожує, як джерело небезпеки. Перед людиною і раніше поставали небезпеки, що походили від природи. Сьогодні ж виникає інша ситуація, коли людина може не знати про загрозу своєму життю і здоров'ю, адже попередні небезпеки сприймалися за допомогою органів чуття, сучасні ж – невідчутні для них, їх загрозу необхідно усвідомити. Важливим є й той факт, що головні мегаризики та меганебезпеки постіндустріальної епохи, на думку А.В. Толстоухова, виходять саме від людей, від їх діяльності, від використання ними техніки. Ці загрози не мають певної спрямованості. Техногенні ризики, небезпеки розподілені у світовому соціумі нерівномірно, проте межі держав для них не є перешкодою, що доводить Чорнобильська катастрофа. Постіндустріальні ризики не обмежені у часі та просторі, тобто охоплюють одночасно і природне, і соціальне, і технічне середовище. Дані ризики не мають конкретного винуватця. Ці всі фактори можуть призвести до такого еко-майбутнього, в якому для людини може просто не виявитися місця. Тому потрібно враховувати не лише пріоритети певної держави, але й світовий контекст у питаннях еко-майбутнього [2, с. 25-29]. Людство сьогодні не може відмовитись від використання природних ресурсів, від умов, які даровані людині природою. Поглиблення розривів між штучно створеним світом людини і природою породило, за словами А.В. Толстоухова, особливе духовно-соціальне поле глобальної напруги. Перебуваючи в ньому, ми все більш гостро переживаємо відчуття занурення людства у стан формування нових моральних, духовних основ, необхідних для подальшого розвитку цивілізації [2, с. 7-8]. Сьогодні постає нова проблема: використання колишніх ідеалів техногенного розвитку, які були зорієнтовані на постійне зростання споживання. Постіндустріальне суспільство починає кардинально переглядати своє ставлення до природи,

постає потреба глибинної реформації ідеалів. У наш час відбувається переосмислення цінностей технократичної цивілізації. Проте гідну відповідь сучасній екологічній загрозі можливо дати лише за умови об'єднання зусиль усіх країн світу, всіх сфер людської життєдіяльності. Технократичне мислення, в основі якого лежать споживацькі та утилітарні цінності, зумовило складні відносини між людиною, суспільством і природою. Суспільство потребує нового концептуального бачення місця людини у світі. Надзвичайно гостро постають питання екологічної культури, пов'язані зі збереженням морально-духовних цінностей. Оскільки, як пише А.В. Толстоухов, не тільки забруднення навколишнього середовища, загроза екологічної кризи, а й забруднення внутрішнього світу людини, його духовної пам'яті і свідомості наближає розпад особистості [2, с. 290-291].

Дослідник В.Н. Новіков пише про те, що виховувати людей треба в любові до природи, а не брати від природи понад міру [3, с. 76-79]. Він пише: «Шкода мені людей, які в озерах бачать тільки водні ресурси, а в лісах – запаси деревини» [3, с. 79].

Для формування екологічної свідомості необхідно розкрити перед людьми світ природи як бездонне джерело естетичної насолоди і моральних переживань, показати його як об'єкт не тільки утилітарно-прагматичного, але й образно-емоційного відношення. В структурі сучасної екологічної свідомості людина і природа повинні бути представлені як дві нерозривно пов'язані сутності, єдність яких обумовлена природними, соціально-об'єктивними, духовно-моральними закономірностями [4, с. 221].

Сучасний стан життя є наслідком морально-духовного спустошення людства. Щоб не порушити рівновагу у системі «суспільство – біосфера», потрібно керуватися приматом екологічної відповідальності, яка закладена в екологічній свідомості, є основою екологічного мислення, екологічних знань, екологічної культури. Формування екологічної культури відбувається шляхом екологічної освіти і виховання. Принципи екологічної культури (повага до всього живого, повага до природи, повага до людини та інші) повинні витримуватися на всіх рівнях життя людини – від індивідуального до суспільного. Природа є основою життя людини, забезпечуючи матеріальні умови життя, вона є також джерелом емоційно-естетичного впливу на людину. Носієм екологічної культури повинна бути кожна людина. Кожен повинен усвідомити, що ми є частиною природи, тому, завдаючи шкоду природі, ми завдаємо її собі. Екологічна культура є однією з головних засад безпечного майбутнього нашої планети. Жодне з досягнень науки і техніки не може вважатися високоморальним, якщо воно завдає шкоди природі, а відповідно і людям [5, с. 365-366]. Однією з найважливіших умов забезпечення реалізації цінностей екологічної культури є рівень екологічної свідомості. Екологізація громадської свідомості повинна бути однією з характерних рис духовного життя сучасного суспільства [5, с. 372].

Одним з найактуальніших напрямків у розробці питань екології є аналіз соціокультурних механізмів функціонування біосфери, врахування дії цих механізмів у системі «людина – природа». Все більше виявляється необхідність обґрунтування моральної та естетичної цінності природи для конкретної людини, її світоглядних позицій і ціннісних орієнтацій. Саме завдяки індивідуально-особистісному виміру екологічних проблем можлива гармонізація відносин між людиною і природою. Кожна людина повинна відчувати і зрозуміти унікальність біосфери, розкрити для себе природу як джерело естетичної насолоди і морального самовдосконалення [4, с. 219-220].

Людина є не лише суспільною, а й біологічною істотою, тому існувати вона може у певних умовах. Знищуючи природу, людина знищує середовище свого існування, а в кінцевому результаті і саму себе. Тому розуміння цінності природи, взаємозв'язку довкілля і людини стає нагальною потребою. Релігія не стоїть осторонь життя суспільства. Сучасний стан екології спонукає представників різних релігій переосмислювати місце і роль цих проблем у житті віруючої людини [6, с. 2]. Відзначається важлива роль природи для існування людини, цінність природи для естетичного і морального розвитку людини.

Релігія визнає цінність природи. Хоча це визнання відбулося не відразу. Християнство пройшло шлях від невизнання цінності природи як язичницької цінності до визнання цінності природи як творіння Божого, ставлення до природи як до джерела естетичної насолоди і морального натхнення.

На естетичній цінності природи наголосив архієпископ Пімен у своїй проповіді, яка була опублікована в Журналі Московської Патріархії: «Господь створив нашу Землю і весь Всесвіт не тільки премудро, але й прекрасно. Все творіння Боже: рослини, тварини, мінерали – все розмаїття природи на Землі відмічено печаткою краси, яка радує і надихає людину» [7, с. 37]. Людина, розглядаючи створене, бачить вічну силу Бога, про що пише святий апостол Павло: «Бо його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила й Божество, думання про твори стає видимим...» (Рим. 1, 20) [8].

Природа завжди благодатно впливала на людину, тому не випадково монахи, прагнучи віднайти духовний спокій, самовдосконалитися, обирали для свого проживання віддалені куточки природи, де не було помітно наслідків життєдіяльності людини. Саме в таких місцях людина сповна може побачити красу природи, з точки зору православ'я – видимого світу, та відчути єдність людини і природи. Для віруючої людини саме на лоні природи можна було почути: «Все, що дихає, – хай Господа Хвалить» (Пс. 150, 6).

Відповідно до християнського світогляду, у природі все не лише прекрасне, але й гармонійне, тобто Бог створив все у гармонійній єдності. І для віруючої людини важливими є слова пророка Давида: «Одного я прошу від Господа, буду жадати того, щоб я міг... оглядати Господню приємність...» (Пс. 27, 4), тобто красу, створену Богом.

Важливі думки було висловлено Патріархом Філаретом в інтерв'ю газеті «Зелений світ». Патріарх Філарет говорив про те, що майбутнє людства пов'язане з його духовністю. Якщо проаналізувати причини сучасних катастроф, зокрема й екологічної, то можна зрозуміти, що це є Божим покаранням за гріхи. Перш за все, на думку Патріарха, сучасні катастрофи спричинені ставленням до Бога, релігії, церкви ще у недалекому минулому. Наслідком такої поведінки стала бездуховність, і екологічні проблеми є наслідком богохульства. Люди повертаються до Бога зазвичай у складних ситуаціях, коли не можуть знайти з них виходу, шукаючи допомоги у Господа. Варто згадати Всесвітній потоп. Він стався тоді, коли люди дійшли до аморального стану, не знайшлося людей, які б жили за заповідями Божими, крім Ноя, який взяв свою родину і, як наказав йому Бог, «всякої тварі по парі», і були вони врятовані, а зло знищене, щоб не поширювалося далі. Тому потрібно замислитися і переглянути свою поведінку, щоб подібне не сталося з людством сьогодні, адже існує багато загроз, які ніби попереджають про необхідність змін у розвитку людства. Коли занепадає духовність, вважає Патріарх Філарет, це обов'язково негативно впливає на суспільство та на навколишнє середовище. І коли людство звільниться від гріха, воно перестане приносити шкоду природі. Також Патріарх Філарет звертає увагу на те, що для виховання, формування свідомості людей, головними для яких були б духовні, а не матеріальні цінності, важливе значення має й мистецтво, але таке мистецтво, яке спрямовувало людські душі до світла й добра [9, с. 3]. Повинно відбутися не лише духовне очищення людства, але й середовища його існування – природи.

Патріарх Філарет висловив думку про те, що саме в царині збереження природи як початку всіх початків можлива співпраця всіх конфесій, а також церкви та держави.

Американський політик Альберт Гор, який отримав Нобелівську премію миру за роботу щодо захисту навколишнього середовища і дослідження проблеми зміни клімату, вважає, що екологічна криза є передусім кризою цінностей. Вважається, що, наділивши людину особливими стосунками з Богом і делегувавши їй Божі повноваження щодо влади над природою, релігія віддає перевагу людським потребам і бажанням перед природними. Проте сьогодні ця точка зору переглянута. Цивілізація побудована на тих засадах, що

ми можемо використовувати природу для власних потреб, нехтуючи наслідками свого впливу. Релігія зобов'язує до моральної відповідальності за те, як ми ставимося до природи. Релігійна концепція володіння Землею відрізняється від концепції панування. У Біблії заповідано дбайливо господарювати на Землі, господарюючи, людина повинна дбати про Землю [10, с. 242-245].

Отже, цінність природи є беззаперечною. Сьогодні це визнають науковці, політики, релігійні діячі. Завданням сучасної соціальної держави є забезпечити всі умови для того, щоб природа була визнана цінністю для держави загалом і для кожного громадянина зокрема. До цього процесу повинні бути залучені і науковці, які займаються вивченням даного питання, і політики, які на державному рівні можуть приймати відповідні рішення, а також і релігійні діячі, адже для віруючої людини церква є беззаперечним авторитетом. Держава повинна спрямувати людину до усвідомлення цінності природи як для всього суспільства, так і для окремої людини. Необхідно, щоб кожна людина зрозуміла, що природа є цінністю, яку неможливо нічим замінити, втративши її, ми втратимо і можливість розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Водопьянов П.А. Устойчивость и динамика биосферы / Павел Александрович Водопьянов ; науч. ред. А.Б. Георгиевский. – Мн. : Наука и техника, 1981. – 248 с.
2. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / Толстоухов Анатолій Володимирович. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.
3. Nowikow W.N. System przyroda-społeczeństwo / Nowikow W.N. – Białystok : Wydawnictwa Politechniki Białostockiej, 1988. – 102 s.
4. Зеленков А.И. Динамика биосферы и социокультурные традиции / Анатолий Изотович Зеленков, Павел Александрович Водопьянов. – Минск : Изд-во «Университетское», 1987. – 239 с.
5. Гончаренко М.С. Екологія людини : навчальний посібник / М.С. Гончаренко, Ю.Д. Бойчук ; за ред. Н.В. Кочубей. – Суми : «Університетська книга» ; К. : ВД «Княгиня Ольга», 2005. – 394 с.
6. Виговська Т.В. Релігійні аспекти у процесі формування екологічної свідомості особистості / Т.В. Виговська // Екологічний вісник. – 2009. – № 2 (54). – С. 2.
7. Пимен, архиепископ. Красота природы / Архиепископ Саратовский и Волгоградский Пимен // Журнал Московской Патриархии. – 1989. – № 10. – С. 37-38.
8. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту ; [пер. з давньоєвр. та давньогрец. Укр. Бібл. тов.]. – К. : Українське Біблійне товариство, 1991.
9. До чистих джерел // Зелений світ. – 1996. – № 10 (вересень). – С. 3.
10. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / Альберт Гор ; пер. з англ. – К. : Інтелсфера, 2001. – 394 с.

В.В. Мельничук

Ценностная сущность природы в контексте развития социального государства (философско-религиозный аспект)

Статья посвящена анализу природы как ценности с точки зрения науки и религии. Рассмотрен вопрос развития дальнейших отношений в триаде «природа – человек – государство».

V.V. Melnychuk

Value Essence of Nature in the Context of the Development of the Social State (Philosophic and Religious Aspects)

The article is dedicated to the analysis of the nature as the value in terms of science and religion. The article deals with the question of future relations within the triad “nature – human – state”.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010.